

Срђан Словић

Институт за српску културу, Приштина/Лепосавић

ФУКУЈАМИН КОНЦЕПТ ДРЖАВЕ, ДРУШТВА И МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА *

Сажетак

Фукујамина теза о „крају историје“ није чисто његов изум, већ позајмљен од Хегела и интерпретатора његових мисли Александра Кожева. На његово теоретско стваралаштво су утицали и Арон, Вебер, Маркс и Токвил. Базирајући се на Хегелу, Фукујама је закључио да је историјски развој водио ослобођењу човечанства, а економски и политички развој су омогућили стварање универзалног друштва заснованог на принципима либералне демократије, што је омогућило човечанству да досегне „крај историје“. Тај крај се инкарнира у универзалној и хомогеној држави, која је добила своје признање јер је однос господара и слуге подигла на универзални ниво. Ова оптимистичка визија је ублажена Ничевим појмом „последњег човека“, јер и сам појам „крај историје“ не значи крај у дословном смислу, већ се узима као камен-међаш између хладноратовског и послехладноратовског периода људске историје. Фукујама је свестан чињенице да демократија може имати и теже последице по човека, јер је савремени човек спутан да покаже своју вредност у политичко-правном систему који је створио.

Марксови ставови су му помогли да схвати значај економског развоја и његов утицај на друштвене односе, а Вебер и Арон су му помогли да схвати значај рационалних поступака и идеологије у међународним односима. Однос између господара и слуге заједно са економском рационализацијом света утиче и на преображај односа између држава.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178028, који је одобрило и финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Најзад, Фукујамина теорија је подложна критици због своје контроверзности, али и површног тумачења од стране самих критичара. У критици се посебно истакао Хантингтон својом теоријом о сукобу цивилизација.

Кључне речи: филозофија историје, признање, тимос, мегалотимија, „крај историје“ „последњи човек“, међународни односи.

ФУКУЈАМИНА ФИЛОЗОФИЈА ИСТОРИЈЕ

Фукујамине (Fukuyama Francis) тезе о „крају историје“ и „последњем човеку“ почивају на Хегеловим и Ничеовим постулатима. Међутим, ограничити Фукујамину мисао само на ове две премисе је у најмању руку некомплетно, јер се у обзир мора узети и Фукујамино указивање на економски аспект одређених појава и процеса. Ове појаве и процеси воде ка капитализму, а не ка социјализму у Марксовој верзији. Фукујама одмах у старту своје анализе тежи да избегне детерминистичко тумачење историје, а посебно оно које је у основи свих односа узима економске. Овакве интерпретације историје су некомплетне и незадовољавајуће, јер човек није само економско биће. Дакле, Фукујама узима економски аспект али га не сматра једино пресудним за тумачење токова људске историје. У том контексту и сâм Фукујама истиче да „крај историје може бити посматран као онај који почива на два стуба: економији и жељи за признањем“.¹⁾ Фукујама историју не тумачи метафизички.

Да би се боље схватили односи у друштву неопходно је усредсредити се на Хегелово нематеријалистичко тумачење историје засновано на поменутој „борби за признање“. То је неумитна потреба човека, која се надограђује на ону за задовољење основних потреба. Човек жели да његови поступци буду признати од стране других, јер он као људско биће представља биће одређене вредности и достојанства. Штавише, човек је спреман и на борбу за пуки престиж и да у тој борби ризикује и свој живот.²⁾ Ово је исправно тумачење, јер пренесено на равн међународних односа значи да ће се мало која држава која претендује да буде велика сила задовољити само опстанком. То је, за Арона, само циљ малих држава. Престиж се не јавља у модерном периоду људске историје,

1) Francis Fukuyama, *La fin de l'histoire et le dernier homme*, Paris, Flammarion, 1992, p. 238.

2) Рејмон Арон престиж сматра једним од циљева спољнополитичке оријентације држава и сврстава га у апстрактну серију, поред постојања конкретних (простор, становништво и материјални ресурси). Престиж (*prestige*) је након Другог светског рата, периода колонизације и деколонизације био веома важан циљ држава, јер је указивао на постојање тзв. „меке моћи“ држава у хладноратовском периоду.

већ га можемо наћи и у почетним стадијумима историје. Хегел га већ глорификује као почетни стадијум људске слободе. Само признање током историје постаје и саставни део људске личности.

Још је Платон (Plato) у својој „Републици“, вршећи деобу људске душе на чулни и разумски део, придодао и трећи, свесни и сврсисходни део. У комбинацији жеље и разума развија се пут ка остварењу нечега што је ван њиховог домаћаја. Разум је од кључног значаја јер показује прави пут до остварења жеља. Човек за свој крајњи циљ има стицање одређених вредности, које могу бити и нематеријалне природе. Једна од тих је и „саспопоштовање“ (self-esteem). Фукујама ће овај део људске личности назвати *thymos-ом*. Тимос је урођени људски смисао за правду. Уколико се човек не схвати онако како он сматра да треба да буде схваћен, онда се тимос манифестује кроз љутњу, стид и агресивност, а у обрнутом смислу се јавља осећање поноса. Арон овакво стање у међународним односима назива односом између задовољства и политике очувања *status quo-a* и незадовољства и експанзивне политике.

Фукујамине интерпретације *тимоса* се могу објаснити категоријом индустријског друштва и његовог развоја.³⁾ Фукујама употребљава овај термин и указује на његов значај, али никако не жели да му да круцијалну улогу у схватању феномена демократије. Вебер (Weber) је Фукујама помогао да схвати да је са индустријским друштвом компатибилно више облика владавине. Једном речју, модерно индустријско друштво *a priori* не производи политичке слободе. Из историје се добро зна да је стабилна демократија постојала и у преиндустријским друштвима, као што је био случај са САД-ом 1776. године. Насупрот овоме, постоје многи примери где

3) Ова чињеница нам одмах указује да су одређени утицај на Фукујаму извршили Вебер и Арон. Своја схватања није могао да у потпуности изложи без узимања у обзир Веберове методе разумевања и Аронове концепције индустријског друштва (*société industrielle*). Економски развој и хегелијанска борба за признање су идеја водила демократских процеса у свету. Интерпретирајући Арона и Вебера, Фукујама је закључио да је развој људског друштва до 1945. године представљао фузију традиционалног поретка који је био при крају, и модерног, који је био *in statu nascendi*. Период након Другог светског рата означава нестајање друштва традиционалног типа, јер друштво постаје све рационалније, а још увек не разочаравајуће. Ескалацијом Хладног рата идеологија почиње да добија на све већем значају. Различити блокови или режими имали су различите идеје о циљевима, вредностима и концепцијама друштвених поредака. С друге стране, различити породици су имали и одређене заједничке црте: обе велике силе, САД и СССР, су желеле свом народу висок ниво материјалног благостања. Разлог овоме лежи у чињеници да су обе суперсиле желеле да себе прикажу надмоћнијим у односу на другог у очима сопственог народа. Победу је на крају однео западни блок, јер је основна слабост источног била у економији. У осталим параметрима су били приближне једнакости. Када додамо и чињеницу да су економски системи неумитно повезани са облицима владавине, где су појединци потчињени државној власти која је одговорна за планску привреду уз напуштање колективизма, онда смо се „удаљили од историјске фазе рационализације“, што је довело до преображаја аналогним политичким.

технолошки напредак није за собом повлачио развој демократије, већ се заснивао на ауторитарним принципима владавине (Јапан у једном делу своје историје, Бизмаркова Немачка, сада Сингапур и Тајланд).

Фукујама преузима Аронов термин „разочарање у свет“ (*désenchantment du monde*), који заједно са Веберовом феноменологијом даје могућност утврђивања добити коју нуде механизми тржишта у оквиру таквог начина производње где држава апсолутно доминира економијом. Према Веберу, разочарање у свет је присутно због растуће бирократије и рационализације, где духовност уступа место „специјалистима без духа и сензуалистима без срца“.⁴⁾ Овакву ситуацију најбоље илуструје концепт кинеске економије пре и после реформи Денксијаопинга (*Deng Xiaoping*). Економска ефикасност коју нуди капитализам не објашњава због чега би она давала универзалну предност демократији и либерализму. Превелико мешање државе у економију подрива неутралност вредносних судова, за које се залагао и сам Вебер. За Фукујаму „суштина политичког живота је потпуно неекономична“.⁵⁾ Развој индустријског друштва не објашњава потпун развој демократије и демократских институција, не одбацујући одређени значај економије. Употребом нематеријалистичке дијалектике Фукујама жели да да подједнаки значај економском, технолошком и политичко-културном развоју у креирању политичких институција базираних на демократији и слободи.

Перманентна борба за признање и престиж доводи до поделе на господаре (*masters*) и слуге (*slaves*). Господари су спремни да жртвују и свој живот зарад престижа, а слуге попуштају услед страха за сопствени живот. У недемократским друштвима, однос између господара и слуге није успео да задовољи жељу за признањем ни код једног ни код другог. Разлог лежи у чињеници да слуга није себе доживео као достојанствено биће, док господар није признат од другог господара. Услед овога долази до појаве антагонистичних односа и неизбежних сукоба. Овакво стање се превазилази револуцијом. Фукујама алудира на француску и америчку револуцију. Ове револуције од некадашњих слугу праве господаре, па су тиме успеле да успоставе принципе народног суверенитета и владавину права.

Дијалектика односа између господара и слуге усмерена је више на људско биће него на историјске системе као што су дру-

4) Max Weber, *Essays in Sociology*, New York, Oxford University press, 1946, p. 143.

5) Francis Fukujama, *La fin de l'histoire et le dernier homme ...* op. cit., p. 175.

штвене класе, географија или економија. Хегел је, пратећи однос господара и слуге кроз историју, желео да укаже да човечанство треба схватити путем физичког или анималног индетерминизма, а Фукујама се на ово надовезује истичући специфичност људске природе у „способности премошћавања или уклањања анималног из човекове природе“.⁶⁾ Преображај анималних елемената почиње да се врши у оном тренутку када људска јединка почиње да преговара са својом сопственом анималношћу. Хегел, способност одређене индивидуе да вољно преузме ризик смрти, сматра једним од кључних чинилаца настанка друштвених класа. Господар је слободан и жели да очува ту слободу, док је слуга у сталном страху од смрти. Управо од овог тренутка живот у иницијалним фазама људске историје постаје борба за престиж. Кроз борбу је потребно пронаћи начин на који ће се „и господар и слуга задовољити у исто време у својим жељама за признањем на бази једнакости и реципрочности; овим се историја завршава победом друштвеног поретка који је остварио свој циљ“.⁷⁾

И господар и слуга желе да њихово достојанство буде признато од стране других налик жељи новостворене државе да буде призната као равноправан члан међународне заједнице. Управо та жеља за признањем достојанства омогућава напредак историјског процеса, онако како је код Маркса капиталистичка експлоатација била *primus motor* капиталистичке производње. Код слугу се јавља тежња да изађе из система алијенације. Они су „принуђени да раде јер нису задовољни актуелним стањем. Развој индустријског друштва им омогућава да увиде да су у могућности да промене не само природу друштва, већ, у исто време, и своју сопствену природу“.⁸⁾ Рад је услов схватања свог положаја и одатле се јавља тежња за његовом променом. Оног тренутка када постану свесни своје ситуације, слуге теже освајању политичке власти у којој прихватају чак и могућност насилне смрти зарад признања достојанства. Фукујама овакву ситуацију објашњава чињеницом да сви желе позицију господара. Дијалектиком односа господара и слугу долази до револуције и стварања новог поретка. Овде се види очигледан утицај Маркса и његова теорија о друштвеним променама на Фукујама. Економски посматрано, долази до сукоба између производних снага и производних односа, након чега наступа ера социјалне револуције, чији је исход нови друштвени поредак. Новостворени

6) Исто, стр. 180.

7) Исто, стр. 183.

8) Исто, стр. 227.

поредак је несавршен, али он, стремећи републиканском друштвеном уређењу, полако почиње да тежи универзалним признањем господара и слугу где сваки грађанин признаје достојанство оног другог, а заузврат, држава то достојанство признаје дајући им одређена права. Републикански облик владавине је праћен либералном демократијом, која је универзална и хомогена и која је успела да дефинитивно реши однос господара и слуге универзалним и једнаким признањем. Управо се са њоме и историја завршава, да би се признање поставило на државни, а касније и на међудржавни ниво. Историја се ближи свом крају јер је мотив, који је био погон историјског процеса у виду борбе за признање, задовољен у друштву у коме је остварено универзално и реципрочно признање.

Термин „крај историје“ није оригинално Фукујамин, већ га је он, како је речено, позајмио од Хегела и његовог најбољег интерпретатора Кожева. Он се заснива на идеалистичком схватању да разумевање историјских процеса захтева разумевање прогреса у сфери свести и идеја, јер ће сама свест преобразити материјални свет у својој сопственој представи. Рећи да се историја завршава француском револуцијом значи да је идеолошка еволуција људске врсте завршена у идејама саме француске револуције. Одређени режими нису у стању да у потпуности примене ове идеје, јер је њихова истина апсолутна и не може бити унапређена. Овим се долази до краја идеолошког напредовања у коме хомогенизована држава односи превагу над материјалним светом.⁹⁾ Уколико желимо да ову тезу схватимо материјалистички, довољно је позвати се на Марксову критику Хегела где он истиче да „Хегелову филозофије треба окренути на тумбе, да би се у том мистичном омотачу открило њено рационално језгро“.

ФУКУЈАМИН „ПОСЛЕДЊИ ЧОВЕК“

Исто као претходни, и овај термин је Фукујама позајмио. То није његов оригинални изум, већ позајмљен о чувеног немачког филозофа Ничеа (Nietzsche). И Ниче у својим разматрањима предвиђа тренутак када ће доћи до тријумфа универзалног признања, али је више осуђивао него глорификовао ову категорију. Фукујама је истицао да је Ниче веровао да „ниједна изврсност, ниједна величина нити племство нису били могући изван аристократског дру-

9) Детаљније видети у: Alexandre Kojève, *Introduction to the Reading of Hegel*, Augora Paperback Edition, Cornell University Press, London, 1980.

штвеног уређења“.¹⁰⁾ Оваквом тврдњом у старту доводимо у питање претходно потврђен став Фукујаме да је либерална демократија најсавршенији облик владавине за цео људски род. Штавише, Фукујами се приписују недоследност и контрадикторност уз одређене провизорне интерпретације. Ниче, у складу са својом нихилистичком филозофијом, истиче да човек жели да буде признат као неко ко ће бити на вишем нивоу од оног другог. Тиме доводи у питање и сâм концепт егалитаризма у модерним демократијама.

Одређено решење Фукујама покушава да нађе увођењем термина *thymos*. И ово није Фукујамин оригинални термин, већ га је позајмио од Платона. Битно је истаћи да се термин тимос мењао кроз историју у термилошкој смислу, али је суштински имао слично значење. Макијавели (Machiavelli) га повезује са жељом за славом (glory), Хобс (Hobbes) са жељом за поносом (pride). Русо (Rousseau)¹¹⁾ га повезује са самољубљем (self-love), а Ниче га назива „животињом са црвеним образом“. *Тимос* означава жељу за признањем. То је део људске личности који је основни извор емоција поноса, беса или стида, а не своди се само на жељу или разум. Његово увођење Фукујама оправдава чињеницом да су жеља и разум довољни да објасне процес индустријализације и економски живот. С друге стране, нису довољни да објасне борбу за либералну демократију, која је производ самог тимоса, оног дела душе који тражи признање. Економски развој је тај који их нагони ка вишим циљевима и признањима више врсте.

Када је реч о универзалној и хомогеној држави, она заговара реципрочно признање, али није у стању да у потпуности задовољи све људе. У том контексту и Адам Смит (Smith) истиче да ће „богат човек наставити да своју славу црпе из свог богатства, док ће сиромашан човек наставити да се стици свог сиромаштва и имати

10) Francis Fukujama, *La fin de l'histoire et le dernier homme ...* op. cit., p. 328.

11) Русоово схватање *тимоса* је веома интересантно и биће објашњено у кратким цртама. Жеља за признањем је основни узрок зла у човековом друштвеном животу. *Тимос* је за Русоа самољубље (*l'amour propre*, self-love) што је било особена црта природног човека, пре него што га је цивилизација заробила. Човек је у природном стању живео усамљеничким али неагресивним животом. То је била љубав човека према себи, али онда када је човек ушао у друштвене односе и почео да се такмичи са другим људима, јављају се друштвена неједнакост, зло и нечовечност; све ово је било услов приватне својине и неједнакости. Решење налази у свом *Друштвеном уговору*, где истиче да сврха легитимне владе није у заштити приватних права и приватних економских интереса, већ стварање аналогије природној слободи у условима друштвености. То је општа воља (*volonté générale*). Човек који је успео да стекне природну слободу неће бити одбачен од државе, већ ће активно учествовати у друштвеном животу мале и кохезивне демократске заједнице. Детаљније видети у: Jean-Jacques Rousseau, *Oeuvres complètes*, vol. 3, Paris, Gallimard, 1964, pp. 364-365.

осећај невидљивости у рукама оних који га окружују“.¹²⁾ Чак и под претпоставком постојања „надегалитаризма“ који заговарају Ниче и Токвил (Tocqueville), Фукујама није склон да верује да модерна демократска друштва могу бити потпуно егалитарна. Код Ничеа постоји слобода за једног, а то је господар. Слуга би и даље само радио, јер би победа демократске државе за Ничеа значила победу у којој слуга не би могао да поставља услове.

Упркос универзалности грађанства и побољшаним условима живота, код друштвених класа увек постоји одређена побуда, јер неки грађани нису задовољни постојећим и желе више. Оно што је обележје демократског друштва је да је индивидуа у сталном сукобу са самим собом. Да би помирио Ничеов нихилизам и Хегелову жељу за признањем, Фукујама уводи термин *megalothymia*. То је жеља да јединка буде призната као надмоћна у односу на друге. Мегалотимија има одређени уплив у модерним демократијама, јер у условима модерне демократије и конкуренције економских интереса, јединка је принуђена да се упоређује са другима и усаглашава своје вредности са њима. У том контексту Фукујама „види капиталистичког предузетника онаквим каквим га описује Шумпетер (Schumpeter) – радикално другачијег од Ничеовог ‘последњег човека’“.¹³⁾ Ниче демократију као облик владавине види као победу слуге, па је, стога, типичан грађанин либералне демократије „последњи човек“ који је престао да верује у своју надмоћну вредност зарад самоодржања. Дакле, Ниче субјекта грађанског либералног друштва у немогућности да постане надмоћни човек са надмоћним вредностима, враћа на ниво пуког самоодржања. У поређењу са Ароновом теоријом међународних односа, то би значило опстанак у анархичном систему међународних односа налик оном у природном стању. Надаље, Ниче сматра да либерална демократија производи „човека без груди“ састављеног од жеље и разума, коме недостаје тимос способан да пронађе начине задовољења жеља. Последњи човек нема жељу да буде признат као већи од осталих, а без такве жеље ниједно постигнуће нити изузетност нису могући.

Фукујама даје једну оптимистичнију визију „последњег човека“ у односу на Ничеа, јер сматра да упркос чињеници што демократија не може да задовољи све потребе људи, она ипак има одређену позитивну вредност: слугама омогућава да сачувају одређени ниво достојанства, а господарима да поново истражују своју извршност. Либерална демократија је неизоставни чинилац дијалектике

12) Исто, стр. 338. Детаљније видети у: Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, Indianapolis, Liberty Classics, 1982.

13) Francis Fukujama, *La fin de l'histoire et le dernier homme ...* op. cit., p. 359.

преображаја режима. Без стриктног одбацивања или прихватања Ничеових радикалних идеја, Фукујама једноставно њега интерпретира користећи Веберову феноменологију, истичући радикалне промене које су се десиле у XX веку. Напред наведена тврдња значи да су се облици испољавања и домети тимоса и мегалотимије током историје мењали. Мегалотимија владоца замењена је нацијом-државом, а ова се замењује мирољубивом мегалотимијом великих модерних индустрија. Јављају се нове околности у једном још увек разочаравајућем свету, који се завршава модификацијом жеље за признањем. Овде Фукујама помало пада у контрадицију, јер је већ био лансирао тезу о либералној демократији као савршеној форми владавине. Заснивајући своја схватања на Ароновим постулатима о рационализацији света, Фукујама сматра да су вредности аристократског поретка уздрмане модерним развојем. Ово је тачно, јер масовно увећање продукционих капацитета и њихова деструкција као и боље схватање закона економије учинили су да територијална освајања буду застарели начин експанзије. Другим речима, империјалистичке авантуре постају прескупе у погледу онога шта могу донети као крајњи циљ. У таквим околностима „људи једину сатисфакцију за борбу налазе у чистом престижу“.¹⁴⁾ Вредности су такође променљива категорија: ако за пример узмемо савремени рат, онда он полако ништи одређене вредности као што су храброст и пожртвованост, а генерише неке друге невредности као што су отуђење и његове жртве. Бити жртва рата више не води признању, већ значи обичну смрт.

На крају овог дела, треба истаћи и чињеницу да се Фукујама залагао и за јачање транснационалних веза међу државама. Либерализација међународне трговине је омогућила јачање међузависности између индустријски развијених држава. Овакве везе ће ризике избијања ратова свести на најмању могућу меру. Ради се о чувеној тези заговорника теорија демократског мира да демократије не ратују међу собом. Дошло се до стадијума усмеравања историје ка ери транснационализма хомогенизацијом начина производње и повећањем учешћа развијених земаља у деоби светског тржишта. Модерну економију је немогуће замислити окованом политиком аутархичности. Самом хомогенизацијом производње „рађа се култура универзалне потрошње“.¹⁵⁾ Независно од тога да ли се ради о високоразвијеној земљи, или оној која пледира да то буде, њени грађани теже ка високом нивоу материјалног развоја.

14) Исто, стр. 351.

15) Исто, стр. 15.

Стога ће и основна карактеристика економије XX века бити тежња ка већем богатству или „буржоазирање“. Привредник или велелепоседник су заузети својим сопственим богаћењем, тако да немају времена да се посвете људској заједници која их окружује. Управо ће овакво схватање либералне демократије бити предмет критике левице. Припадници левице истичу да је признање либералне демократије недовољно, јер је капитализам створио неједнаке услове једнакости, а захтева поделу рада која *ipso facto* намеће неједнако признање. Либерална демократија наставља да једнаке људе признаје неједнако.

Фукујама се у одређеним елементима приближава и Лењину, истичући да је међународна политика једне државе одређена природом политичког режима који је води – империјализам је био плод тежњи средњовековних политичких мислилаца у којој је потрага за славом заузимала централно место.¹⁶⁾ Сама класа господара производи аристократске принципе које жели да пренесе на терен међудржавних односа. Сама државна заједница жели да буде призната у односу на другу као надмоћна (*мегалотимија*). Овим се Фукујама, иако је либерални теоретичар, приближава америчким реалистима: Нибуру (Nibuhr) и Кисинџеру (Kissinger), јер они инсистирају на људској жељи за доминацијом. У овом контексту ће и евентуални сукоби у XX веку и касније бити национална адаптација *мегалотимије*.

КРИТИЧКИ ОСВРТ НА ФУКУЈАМИНЕ ТЕЗЕ О „КРАЈУ ИСТОРИЈЕ“

Фукујама је своје анализе вршио на двоструки начин: људску природу је истраживао филозофски, а људску историју нормативном логиком. Све ово је било употпуњавано дескриптивном анализом послехладноратовског поретка уз узимање у обзир емпиријске реалности. Одмах се мора признати да је Фукујама себи задао веома тежак задатак. Покушао је да научно фундаира друштво које се ближило свом „историјском крају“ стапајући сва знања до којих је дошао интерпретирајући велика имена светске науке на један свестран начин – Хегел, Маркс, Арон, Кант, Вебер и Ниче укључујући и њихове интерпретаторе. Његове филозофске и емпиријско-политичке компоненте су суптилно и дубоко испреpletене

16) Арон је слави (*gloire*) давао посебно место као апстрактном циљу спољне политике држава. Поред славе, ту су спадали безбедност и моћ. Детаљније видети у: Срђан Словић, „Традиционални концепт односа између силе, моћи и националног интереса“, *Политичка ревија* 3/2010, ИПС, Београд, стр. 103-126.

те их је немогуће тумачити изоловано. Управо у овоме греше његови критичари, јер га тумаче парцијално а не свеобухватно. Желео је да споји Хегелов идеализам и Кантову моралну филозофију, тако да је и сâм „крај историје“ идеализиран и нормативно детерминисан. Иако за „крај историје“ не сматра комунистичко друштво Марксовог типа, Фукујама преузима Маркову антиметафизичку и материјалистичку методологију, што је научно коректно јер историја нема метафизичку основу. Нормативне идеје је подвргавао емпиријској потврди.

Многи критичари су тенденциозно тумачили Фукујамау јер су се позивали само на филозофски или емпиријски аспект његове анализе. Да би критика била објективнија, морали су да узму у обзир Фукујамину дуалну методу филозофског идеализма и емпиризма. Фукујама својом дуалном методом успева да доведе у везу жељу за благостањем са технолошким развојем и, у крајњој линији, ефикасношћу економије. Ефикасност економије се побољшава на претком науке, јер сам напредак намеће државама усвајање нових технологија како би биле у стању да се надмећу у свим сферама са конкурентима. Пример овакве интерпретације дуалне методе су реформе у Отоманском царству и перестројка у Совјетском Савезу.¹⁷⁾ Технолошка модернизација, заузврат, захтева хомогенизацију друштва модерних земаља, тражи централизовану државу, урбанизацију, замену традиционалних економских организација новим као што су финансијске корпорације, универзално образовање, друштвену покретљивост и много тога модерног.

Фукујамине тезе имају своју историјску позадину, јер је технолошка модернизација успела да код оних који су је усвојили изврши преображај друштава, који није ишао ка комунизму, већ ка капитализму либералне економије. Централистичке економије су добро радиле у ери индустријске масовне производње, али су заостајале за децентрализованим економијама у послеиндустријској ери информационих и комуникационих технологија. Економски либерализам је боље задовољавао потребе људи од централистичке економије.

Критичари му замерају да лоше интерпретира Хегела, који „крај историје“ није видео у либералној демократији, већ у уставној монархији. Критикују га такође и што је покушао да интегрише Платонов објективни идеализам са Хегеловим субјективним, јер је

17) Francis Fukuyama, „On the Possibility of Writing a Universal History“ in: *History and the Idea of Progress*, Arthur Melzer, Jerry Weinberger, Corell University Press, Ithaca, 1995, p. 16.

“просто било немогуће помирити Платонов објективистички поглед на свет са интересубјективним концептом признања“.¹⁸⁾ Мартин Грифит у наведеном делу истиче да Хегел није никада предвидео крај историје. Чини се да Фукујамини критичари нису узели у обзир чињеницу да он велике мислиоце не тумачи изворно, већ инструментално желећи да их стави у контекст политике XX века.

Један од критичара Фукујаме је и његов учитељ Семјуел Хантингтон (Samuel Huntington). Светску историју покрећу, мимо нација и идеологија и сучељавања култура. Хантингтон сугерише теорију о сукобу цивилизације тако што крај Хладног рата примарно указује на крај сукоба у оквиру западне цивилизације, али ће почети ера међуцивилизацијских сукоба. Догађаји од 11. септембра 2001. године, јачање исламског фундаментализма и Арапско пролеће помало подривају Фукујамину теорију. Фукујама на ове критике одговара да проблем сукоба цивилизација посматра дијалектички, а не културно-историјски.

Посматрајући дијалектику односа господара и слуге назире се и Фукујамин концепт међународних односа. Тај концепт се заснива на критици реалистичких и неореалистичких теорија. Фукујама одлучно одбацује схватања реалиста према којима државе у својим односима теже да повећају своју моћ, па је стога суштина реализма у добитку једне стране на уштрб друге. Дакле, игра чији је збир нула. Још већу критику им Фукујама упућује са аспекта историје. Замера им занемаривање промена до којих је у међународним односима дошло, јер би, у супротном, међународни односи били на истом нивоу као у време Пелопонеског рата. Како и сâм Фукујама истиче „реализам представља један особен концептуални оквир односа међу државама како би се разумела међународна политика дотичне епохе, јер је и сâм свет функционисао на реалистичким основама“.¹⁹⁾ Свет је био такав не због чињенице што је одражавао ванвременске истине, већ због тога што је био дубоко подељен између држава дијаметрално супротних идеологија. Ови ставови Фукујаме нам указују на то да је он под великим утицајем Арона и његовог дела „Мир и рат међу народима“ (*Paix et guerre entre les nations*), па га је, као и Арона, тешко сврстати у један правац или школу. Он гравитира негде између либерализма и реализма.

18) Shadia Drury, „The End of History and the New World Order“, *International Journal* 48, 1992-93, p. 95 in: Martin Griffiths, *Fifty key Thinkers in International Relations*, London/New York, 1999, Routledge, p. 71.

19) Francis Fukujama, *La fin de l'histoire et le dernier homme ...* op. cit., p. 287.

Говорећи о државама у међународним односима, Фукујама истиче да оне нису у природном стању налик појединцу пре настанка државног стања, па оне и немају разлога да се плаше моћи других. Овде Фукујама бежи у чист либерализам уз једну ограду да ово не важи за она друштва која су по природи агресивна. Дакле, Фукујама прави разлику између већ створеног стања тзв. „краја историје“ и оног које треба да досегне тај ниво. Пошто господари више нису на власти, пренешено на раван државе то значи да оне међусобно немају разлога да се плаше и сумњају у намере друге, а „претња која долази споља је више идеолошке него суштинске природе“.²⁰⁾ Свет се хомогенизује под утицајем либералне демократије, чему су највећи допринос дали пад Берлинског зида и демократизација источног блока. Стога, Фукујама, када годину 1991. сматра „крајем историје“ не мисли дословно, већ је одређује као камен-међаш у односу на претходни хладноратовски период. Сукоба неће бити у послеисторијском друштву, али ће их бити у историјском, које још није досегло тај ниво развоја где ће се сви спорови и евентуални сукоби решавати мирним путем. Свет још није дошао до степена вечног мира у Кантовом смислу речи, јер уставни свих држава нису досегли републикански систем уређења на бази либералне демократије. Са тог аспекта Фукујама критикује систем колективне безбедности УН, а глорификује систем регионалних интеграција у виду ЕУ и НАТО, јер су оне предуслов виших степена интегрисаности.

Из наведене критичке анализе Фукујаминих теза јасно се види да он не уводи оригиналне нове појмове и термине, већ их преузима од других теоретичара. Његов теоријски опус се може оквалификовати као однос јежа и лисице: јеж зна само једну битну ствар, а лисица зна много ствари, док Фукујама припада у исто време и јежу и лисици.

И поред одређеног нивоа контроверзе и недоследности, да би се опсег његовог писања добро разумео, неопходно га је темељно студирати. Језик и стил су му лаки и читљиви, што може да завара. Његова свестраност помало отежава раздвајање битног од споредног, базичних трендова од случајних појава. Неспорно је да су му опсег и амбиција писања велики, уз способност илустрације апстрактних филозофских принципа са широким опсегом савремених емпиријских чињеница, који су на завидном нивоу.

20) Исто, стр. 300.

ЛИТЕРАТУРА

- Aron Raymond, *Paix et guerre entre les nations*, Calman Lévy, Paris, 1962.
- Burns Timothy, *After History?*, Francis Fukuyama and His Critics, Lanham, Ruman & Littfield, 1994.
- Fukuyama Francis, *La fin de l'histoire et le dernier homme*, Paris, Flammarion, 1992.
- Fukuyama Francis, „On the Possibility of Writing a Universal History“ in: *History and the Idea of Progress*, Arthur Melzer, Jerry Weinberger, Cornell University Press, Ithaca, 1995.
- Fukuyama Francis, *America at the Crossroads*, New heaven, Yale University Press, 2006.
- Huntington Samuel, „Will Countries Become Democratic“?, *Political Sciences Quaterly*, 1999, No 2 (Summer).
- Kojève Alexandre, *Introduction to the Reading of Hegel*, Augora Paperback Edition, Cornell University Press, London, 1980.
- Lévesque Pierre-Luc, *L'influence de la phénoménologie Wébérienne de Raymond Aron sur la pensée de Francis Fukuyama*, Université de Québec à montreal, 2011.
- Smith Adam, *The Theory of Moral Sentiments*, Indianapolis, Liberty Classics, 1982.
- Tocqueville Alexis, *The Old Regime and the French Revolution*, Doubleday Anchor, new York, 1955.
- Walth Kenneth, „Kant, Liberalism, and War“, *American Political Science Review*, 56 (June), 1962.

Srdjan Slovic

FUKUYAMA'S CONCEPT OF STATE, SOCIETY AND INTERNATIONAL RELATIONS

Resume

Crucial terms of his related to the comprehension of society, state, and international relations Fukuyama borrows from the greatest thinkers in the history: Plato, Hegel, Nietzsche, Aron, and Weber, but interpreted them excellently. He sought to explain human history in an indeterministic and idealistic manner. Economic base is necessary for the progress of humanity, but it must be combined with man's desire for recognition. Man is seeking that his acts and deeds be recognized by others. It is a need or a pure prestige. He tried and managed to avoid a direct liaison between industrial society and political freedoms, since democracy had existed even in non-industrial societies. Moreover, industrial society in Aron's interpretation represented disenchantment of the world due to a great impact of the state in economy.

The struggle for recognition is explained through the relationship between master and slave. In non-democratic societies this relationship could not satisfy the desire for recognition with both of them. It was indispensable to eliminate that animal in man, establish relationships of class competition and seeking for prestige in order to achieve recognition which will be realized in liberal democracy based upon republican way of governing. The history is coming to its end because the motive being the drive of the historical process in the struggle for recognition was fulfilled.

The term „the last man“ was borrowed by Nietzsche, and in this way Fukuyama puts in question his thesis of „the end of history“. The reason lies in Nietzsche's nihilistic thesis on Superman, which requires the recognition at higher level, and not at the level of egalitarianism. Fukuyama will attempt at overcoming this dilemma by introducing the term of thymos, self-esteem and sense of justice. Reason and desire are sufficient only to explain the process of industrialization and economic life, but liberal democracy can be explained only by the part of the soul wishing the recognition. It is the third part of the soul interpreted by Plato.

Fukuyama is well aware of the fact that liberal democracy is not capable of all people satisfying, since there is a need among citizens for something higher – megalothymia. The man is the „last“ since democracy means the victory of the slave, so that that man does not believe in his supremacy any longer.

Fukuyama's theory is subject to critics due to some inconsistencies and controversies. Regarding his theses of international relations, he criticizes realistic and neorealist schools and their theories of craving for power, and at the same time, he is approaching them stating that states are striving for supremacy. On the other hand, he states that states are not in the state of nature, and do not have the reason to fear other countries, which has proven to be a liberal attitude on the „end of history“ since democratic states achieved this „end“ and do not fight each other. The ones which did not achieve the mentioned „end“ might go to war.

Fukuyama is reproached not to interpret Hegel originally, since Hegel did not think the end of history would be realized in liberal democracy, but in constitutional monarchy. Fukuyama responds that he does not interpret Hegel originally, but instrumentally. Special critics are coming from the thinkers of the ideas of clash of civilizations, who believe that the clashes will exist due to the rising nationalisms and religions (Islam). Fukuyama responds that he does not contemplate such clashes historico-culturally, but dialectically.

Finally, some criticized him by taking into account only parts of his studies, not in the whole. They did not take into account his dual methodology consisting of technological modernization and homogenization of society. In general, his scope of analysis was versatile, and combination of philosophic and empirical one at advanced level.

Key words: philosophy of history, recognition, thymos, megalothymia 'the end of history' 'the last man', international relations.

* Овај рад је примљен 21. новембра 2014. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. новембра 2014. године.